

**ҰЛТЫ ҚАЗАҚ АЗАМАТТАРДЫҢ
АТЫ-ЖӨНІН РЕСІМДЕУДІ
РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ
ТІЛ КОМИТЕТІ

**Ұлты қазақ азаматтардың аты-жөнін
ресімдеуді реттеу мәселелері**
республикалық дөңгелек үстелі
материалдарының
ЖИНАҒЫ

Астана, 2012 ж.

УДК 811.512.122'373
ББК 81.2 Қаз-3
Ү 43

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Тіл комитеті

Жинақтың жауапты редокторы: Ш.Құрманбайұлы
Шығаруға жауаптылар: С.Сәлемов, Г.Тәуел.

Ұлты қазақ азаматтардың аты-жөнін рәсімдеуді реттеу мәселелері республикалық деңгелек үстелі материалдарының жинағы -Астана, 2012.- 65 бет

Бұл жинаққа ұлты қазақ азаматтардың аты-жөндерін құжаттарда дұрыс, сауатты, бірізді жазуды реттеудің ғылыми бағыттары мен тетіктерін айқындау мақсатында зерттеу жұмыстарын жүргізген ономаст-ғалым, мамандардың баяндамалары және «Ұлты Қазақ азаматтарының аты-жөнін рәсімдеу» туралы Нұсқаулық қағидат жобасы енгізілді.

Жинақ маман-қызметкерлерге, оқытушыларға, жалпы көпшілік қауымға арналған.

УДК 811.512.122' 373
ББК 81.2 Қаз-3

ISBN 978-601-80320-3-5

© ҚР МАМ Тіл комитеті

Сайлаубек Ещанов
Қостанай облыстық
мәслихаттың хатшысы

Құрметті қонақтар, жиналған қауым!

Қостанай өңірі қазақ халқының ұлы перзенттері Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатов, Бейімбет Майлин сияқты көптеген көрнекті қайраткерлер мен ұлт зиялыларының туған жері, өскен ортасы.

Қазіргі таңда тілдер қолданысының дамуын табысты іске асыру үшін құқықтық негіздер қалыптастырылды. Қоғамда тілдік құрылыстың процестері түсіністікпен қолдау тауып отыр.

Тіл саясатының маңызды бағыттарының бірі – ұлттық ономастика мәселесі. Қай нәрсенің де алдымен аты, содан соң иісі ойға түседі. Сол ойға алған дүниеміз атына сай болса, көп мәселе туындамайды. «Көптің түсін білгенше, бірдің атын біл» дейді халық даналығы. Ат пен заттың үйлесімділігі сақталмаған жерде кейде ономастикалық мәселеге өзек болатын түйін түзіледі.

Қазақ азаматтарының аты-жөнін, яғни өз атын, әкесінің атын, тегін ресми құжаттарда жазуды реттеу мақсатында арнайы бас қосып отырмыз.

Адамдар өте ерте заманда-ақ есімдердің өмірдегі орнын дұрыс білген, түсіне білген. Осыдан кейін кез-келген аттың түпнұсқасы мен тарихы барына көзіміз жете түседі. Қазақ азаматтарының есімдерін, тегін, әкесінің атын дұрыс жазу – елдіктің, егемендіктің айқын көрінісі.

Сәуле Иманбердиева
Халықаралық бизнес
академиясының
профессоры, ф. г. д.

Қазақ азаматтары аты-жөндерінің емле ережелері туралы Нұсқаулықтың маңызы

Осы уақытқа дейін ұлты қазақ азаматтарының аты-жөндері орыс тілінде «транслитерация» негізінде беріліп келді. Транслитерация әртүрлі графикалық жүйедегі тілдер арасында қолданылады, ол сол тілдердің әріптерін сәйкестендіру негізінде жасалады. Осыған сай жалқы есімдерді тіл аралық жеткізу орын алады. Алайда тәжірибе көрсеткендей, транслитерацияны қолданудың жетістіктері де кемшіліктері де бар екені бәрімізге аян. Жетістігі – жазбаша түрінде кісі есімі өзгеріссіз беріледі, ал оның иесі тілдік бірегейлендіруден тәуелсіз, әмбебап бірегейлендіруге ие болады.

Кемшілігі – транслитерацияда қабылдаушы тіл ауызша жеткізуде өзінің ережелеріне басымдық береді.

Транслитерацияны қолдану туралы орыс ғалымы Д.И.Ермолович мынадай пікірді білдіреді: «Бүгінде орыс тілінде транслитерация тура мағынасында тілдік тәжірибеде қолданылмайды. Мұның себебі ағылшын, француз, неміс, венгр және басқа да тілдерде латын әліпбиіндегі көптеген әріптер өзінің дыбыстық қабатын өзгерткен немесе белгілі әріптік тіркестер мен сөздерде стандартқа сай оқылмайды. Сондықтан да орыс тілінде транслитерация сол қалпында жүргізілсе, түпнұсқада оқылуында бір-біріне ұқсамайтын кісі есімдерінің варианттары қалыптасады» [1].

Сонымен бірге аталған ғалым кісі есімдерінің этимологиялық сәйкестігінің сырт қалып қоятыны жөнінде пікірін айтқан: «тарскрипция мен транслитерациядан басқа кісі есімдерін қабылдау мен жеткізуде аз зерттелген әдістің – этимологиялық сәйкестік әдісі немесе транспозиция байқалады» [1].

Кеңес өкіметі кезінде ұлты қазақ азаматтары баланың тууы туралы куәлігіне бала есімін ауызша айтып жаздырған, ал АХАЖ бөлімінің қызметкерлері ұлттық ерекшелік, тарих, есім тағудағы уәжден бейхабар, яғни аялық білімі болмағандықтан және ұлты

қазақ азаматтарының аты-жөндерін дұрыс беру туралы нұсқаулықтың болмауынан қате, ұлттық антропонимиконға жат кісі есімдерін жазу орын алған.

Қате берілу үлгілері:

- Әріптің түсіп қалуы: Аяулым/Аяулм;
- Ы қосып жазу: Айгүл/Айгуль;
- Төл дыбыстардың орнына басқа әріп жазу: Әйгерім/Айгерим, Әйгерим, Айгерім; Нұргүл/Нургуль, Нұруль;

► Ұлттық кісі есімдеріне жат түрлерінің қалыптасуы, транслитерацияны сырт қалуы: Тілеуқабыл/Телекаб;

► «и» әріпін қосып жазу: Айман /Аймана, Анар/Анара;

► Дж тіркесінде беру: Жамбыл/Джамбыл/Джамбул,

Жамилә/Джамилә;

киіз тіліндегі үлгісінде де -овна/-евна түрінде беру: Бегалиқызы/Бегалиевна; т.б.

Нұсқаулықтың артықшылығы:

► Қазақ есімдері Қазақстан Республикасында орыс тіліндегі (руми тілдегі) нұсқасында да қазақ тілінің орфографиялық заңы бойынша, осы нұсқаулықты негізге ала отырып, мемлекеттік тілде жазылады;

► Қазақ азаматтарының аты-жөні мемлекеттік ономастика комиссиясының ұйғарымы бойынша екі мүшелі нұсқада жазылуы: а) Жақан Оспанұлы Айдарбек, ә) Азамат Нәкпейұлы;

► Әрбір азамат өз атын немесе әке аты мен тегін Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы» Заңына сәйкес осы Нұсқаулықты негізге ала отырып, өзгертуіне ерікті;

ТМД елдер ішінде қазақ тіліне орыс тілінің ықпалы күшті болғаны қазіргі тіл мәртебесін көтерудегі қадамдардан да анық байқалады. Соның бір салдары тілімізде азаматтардың аты-жөндерін беруде қалыптасқан бірізділіктің болмауы, яғни екі мүшелі нұсқада беру немесе ұлттық бірегейлендіруді көрсететін қосымшалардың қалыптаспауы өзекті мәселелердің қатарында. Дегенмен ұлттық бірегейлендіруден көрініс беретін қосымшалардың қалыптасуы әлемдегі барлық тілдерде орын алмаған, мысалы армян, грузин, жапон т.б. бар. Қазақ тіліндегі ұлттық қосымша есімтүзуші қосымшалар түркі тілдердегі әзірбайжан, қырғыз т.б. тілдерде қалыптасқан. Осындай ономастика

мәселесіне қатысты бұрынғыдай қазақ тіліне өзге тілдің ықпалынсыз табиғи түрде дамитын болса, бұл мәселелер де уақыт өте келе өз шешімін табады деген ойдамыз.

Қазақстан Республикасының Конституциясында мемлекеттік тіл – қазақ тілі деп жазылған. Осыған сәйкес аталмыш Нұсқаулықты негізге ала отырып, дүниеге келген сәбилердің аты-жөндерін мемлекеттік тілде рәсімдеудің кезі келді. Кез-келген елде онимдерді, соның ішінде кісі есімдерін ана тілінде реттеу бірінші кезекте тұрады, себебі олар сол тілдің реалийлері ретінде ұлттық таным, тарих, мәдениеттен көрініс береді. Екіншіден, тілдік саясат орын алады, яғни тілдің мемлекеттік тіл ретінде мәртебесін сақтау. Үшіншіден, нысандарды, соның ішінде азаматтарды ұлттық бірегейлендіру үрдісі жүреді. Төртіншіден, онимдер, соның ішінде кісі есімдері ұлт тәрбиесінде негізгі рөл атқарады.

Әдебиет:

1. Ермолович Д.И. Имена собственные настые языков и культур. – Москва: Р.Валент, 20

Қыздархан Рысберген

А.Байтұрсынұлы атындағы

Тіл білімі институты

Ономастика бөлімінің

меңгерушісі, ф.ғ.д.

Қазақ азаматтарының аты-жөнін рәсімдеу жайлы Нұсқаулықты жетілдіру мәселесі

Мемлекеттік, ұлттық мүдде үшін аса зәру осы құжаттың қажеттілігі А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты қабырғасында бірнеше жыл бұрын сөз болып, қолға алынған еді. Төрт арда шешілетін оңай шаруа емес екендігін іс барысында көз жеткіздік. Бірнеше ономастикалық конференциялар мен дөңгелек үстелдерде ұлты қазақ азаматтардың аты-жөндері туралы мәселені біраз жыл қатарынан көтеріп келеміз. Өзгеріссіз нәтиже жатқан бұл мәселеге алғаш қозғау салған проф. **ІІІ. Құрманбайұлы.**

Бұл Нұсқаулықтың зәрулігі күн өткен сайын артып отыр, **айтпақ** Институттың Ономастика бөліміне Халыққа қызмет көрсету орталықтары мен АХАТ бөлімдері, тіптен республиканың өзге аймақтарынан аты-жөндерін түзету үшін келетін азаматтардың легі әлі толастар емес. Яғни осы мәселелердің мұң-мұқтажын, азаматтардың аты-жөндерін рәсімдеуде кездесетін қиыншылықтарын «іштен» білеміз десек артық болмас. Дәлірек айтсақ, осы мәселелер ұсынылып отырған **Нұсқаулық**қа ескерілуі тиіс деп есептейміз.

Ұлты қазақ азаматтарының аты-жөндерін мемлекеттік тілде рәсімдеуде егемендікке дейін де және кейін де бұрмалаулардан **арылы** алмай келе жатқандығымыз қандастарымыздың ең алдымен ұлттық намысына тиеді.

Осы Нұсқаулықты әзірлегенде кездескен қиындықтар қазақ антропонимдер жүйесінің тарихи, лингвомәдени тұрғыдан күрделілігі, бір есімнің бірнеше нұсқасы қатар нормаға сай **көрсетілуі** беретіндігінде болса керек. Қазақ антропонимдік жүйесі, суроналық, орыс антропонимдік жүйесімен **салыстырғанда** анағұрлым күрделі болып келеді және оны ашық **жүйе** ретінде қарастырсақ, 40 мыңға жуық атауға жаңа есім